

**РОЗВИТОК ВІЛЬНОГО КОЗАЦТВА В КАТЕРИНОСЛАВСЬКІЙ
ГУБЕРНІЇ (1917 – 1918 рр.)**

У статті досліджується розвиток Вільного козацтва на Катеринославщині у 1917 - 1918 рр. Розглядаються передумови, причини, соціальна база та характер козацького руху. Автор з'ясовує процес виникнення, становлення та розвитку даних організацій, а також їх зв'язок з Одеською Українською військовою радою та секцією Вільного козацтва при ній. Особливу увагу було звернено на збройне протистояння вільних козаків та червоногвардійців.

Катеринославщина з давніх-давен славилася своїми козацькими волелюбними традиціями. Кілька століть тому на цих теренах знаходився центр запорозького лицарства, який був символом волелюбства та свободи для українців. Тому й не дивно, що вільнокозацький рух, охопивши всю Україну у 1917 р., знайшов відгук на цій території. Серед праць, присвячених Вільному козацтву, дуже мало творів висвітлюють його історію саме в Катеринославській губернії. Тому існує необхідність у дослідженні вільнокозацької організації в цій місцевості.

Історіографію, присвячену історії Вільного козацтва на Катеринославщині, можна поділити на декілька груп, кожна з яких має свої особливості та специфіку висвітлення цього руху. Це праці радянських істориків, дослідників національно-державницького напрямку, які проживали в основному на еміграції, вчених, які працюють вже в незалежній Україні. Твори радянських істориків опираються на марксистсько-ленінську ідеологію й в них суб'єктивно описуються події, але вони багаті на фактологічний матеріал. Хоча ці роботи не присвячені Вільному козацтву, але в контексті боротьби Червоної гвардії за встановлення більшовицької влади подають інформацію й по козацькому руху⁵⁵⁸. Діаспорнівчені епізодично висвітлюють історію Вільного козацтва в їх працях відчувається брак архівних документів⁵⁵⁹. Сьогодні дослідники більше уваги приділяють проблемам козацтва, з'явилась можливість, працюючи в архівах, залучати до наукового обігу багато нових джерел і більш об'єктивно описувати історію цієї організації⁵⁶⁰. Однак вільнокозацьким рухом Південної України, Катеринославщини займається незначна кількість науковців⁵⁶¹.

В даній статті були висунуті наступні завдання: визначити причини виникнення, соціальну базу Вільного козацтва Катеринославщини, дослідити його історію починаючи з зародження і закінчуючи ліквідацією,

558 Горб А. Червона гвардія м. Катеринослава в боротьбі за владу Рад. – Б.м, 1933. – 75с.; Гарчев П.І. Червона Гвардія України у Жовтневій революції. – Харків, 1969. – 268 с.

559 Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. В 2 Т. – Т.1. – К., 2002. – 320 с.

560 Голубко В. Армія УНР 1917-1918 рр. – Л.:Кальварія, 1997. – 358 с.; Кравцевич-Рожнецький В. Озброєна еліта нації // Дзеркало Тижня. – 2002. – 13 жовтня.

561 Верстюк В.Ф. “Вільне козацтво” у Українській революції 1917–1921 рр. // Історія українського козацтва: Нариси: У 2-х т. / Редкол.: В.А.Смолій (відп. ред) та ін. – К., 2007. – Т.2. – С.415–460; Бондаренко В. Г. Відродження козацтва на Катеринославщині (серпень-листопад 1917 р.)//www.cossackdom.com.

зв'язок з організацією Херсонщини та виділити специфічні риси розвитку вільнокозацького руху в цьому регіоні.

Історію Вільного козацтва Катеринославської губернії можна поділити на наступні періоди: серпень-вересень 1917 р., вересень – листопад 1917 р., листопад 1917 р. – квітень 1918 р. Перший період характеризується створенням окремих осередків по губернії та слабкою організацією. На другому етапі розвитку рух охопив всю губернію та знайшов відображення в юридичних актах. На третьому етапі вільні козаки даного регіону боролися з більшовицькою навалою та Червоною гвардією, кінцем його можна вважати ліквідацію Вільного козацтва по всій Україні.

Велике значення для формування Вільного козацтва в цьому регіоні мала закоріненість козацької ідеї, традиції серед народних мас. Як пише М. Омелянович-Павленко: “У нас на Катеринославщині, для цієї справи був ґрунт особливий, бо запорізькі традиції ще не перевелися”⁵⁶². Причини виникнення Вільного козацтва на Катеринославщині як і по всій Україні були в падінні царату, піднесенні національного руху, необхідності у захисті місцевого населення та бажанні місцевої влади створити військову силу, здатну боронити рідну землю. Вже 28 вересня, виступаючи у міській Думі, Г. Горобець так охарактеризував завдання та обставини виникнення козацтва у Катеринославі: “Становище міста і громадян на околицях дійсно неможливе. Під виглядом кримінальних агентів, або міліції здійснюються пограбування та вбивства. Український пролетаріат, дивлячись на це, вирішив, що охорона міста може бути взята у руки організованих робітників. З цією метою українським пролетаріатом створено “Вільне козацтво”, тобто Червона Гвардія”⁵⁶³. Судячи з цієї промови, можна сказати, що Г. Горобець порівнює вільнокозацьку організацію з Червоною Гвардією, яка була вже достатньо могутньою силою в цьому регіоні. Можна припустити, що ще однією причиною створення осередків Вільного козацтва на Катеринославщині було бажання організувати збройні формування національного характеру, які могли б конкурувати з Червоною Гвардією.

Але слід зазначити, що створено Вільне козацтво в Катеринославській губернії дещо пізніше, ніж в інших - в серпні 1917р. На наш погляд, на це вплинуло географічне розташування губернії й лінія фронту. В. Винниченко зазначає, що вільнокозацький рух особливо розвивався в прифронтовій смузі, де найбільше було дезертирства й грабіжництва⁵⁶⁴. А як відомо Катеринославщина знаходиться на південному сході України, тобто досить далеко від бойових дій. Також перешкодою був занепад національного руху в центрі губернії – Катеринославі. “Коли почалася революція, то в місті активних політичних діячів серед українців знайшлося дуже небагато, до того ж почалася ворожнеча між представниками української буржуазії і соціалістичних партій, і провід захопили російські революційні

562 Омелянович-Павленко М. Спогади українського командарма на Україні, 1917–1918. – К., 2002. – С. 42.

563 Бондаренко В. Г. Відродження козацтва на Катеринославщині (серпень-листопад 1917 р.)//www.cossackdom.com.

564 Винниченко В. Відродження нації. – Т.1. – К., 1990. – С. 51.

організації”⁵⁶⁵.

Щодо соціальної бази, то у складі Вільного козацтва можемо виділити наступні групи населення: робітники, селяни, торгівці, інтелігенція. Катеринославська губернія була однією з найбільших і розвинутіших в Україні. Велике значення мали її робітничі центри: Катеринослав, Олександрівськ, Луганськ та інші, де найсвідоміша частина українського робітництва була організована в Вільне козацтво. Тому в порівнянні з іншими губерніями в даному регіоні більше значення мало міське населення, а саме робітники.

Організаторами вільнокозацького руху на Катеринославщині стали Гаврило та Микола Горобці (Воробйови), які в літі 1917 р. під впливом першого універсалу Центральної Ради з палким завзяттям взялися за організацію Вільного козацтва. Це були сини залізничного робітника, росіянина. Ще з молодих літ вони перейнялися українством і говорили доброю українською мовою⁵⁶⁶.

25 вересня 1917 р. в Катеринославі відбулися установчі збори Вільного козацтва. На них до козаків вступило понад 500 робітників, а кошовим отаманом було обрано Г. Горобця. Одночасно оголошувалося про закладання куренів і в селах навколо Катеринослава, таких, як Нових Кодаках, Діївці та Мануїлівці. А. Горб наголошує, що саме в них при організації козацтва досягли вагомого успіху⁵⁶⁷.

Одним з найпотужніших робітничих центрів, де ширилися ідеї вільнокозацького руху був Маріуполь, там ще в вересні на заводах “Нікополь” і “Провіданс” почали організовувати осередки цієї організації⁵⁶⁸.

Таким чином до кінця вересня 1917 р. Вільне козацтво добре укріпилося лише в Катеринославі та навколишніх селах, містечках. Але з часом ідеї Вільного козацтва поширилися по іншим повітам, організація набула юридичного оформлення.

5 жовтня 1917 р. в Павлограді відбулось засідання повітового виконавчого комітету. Від імені Української повітової ради виступив Благонадежин, який вказав на необхідність заснування Вільного козацтва і сказав, що тоді лише буде вповні переведений в життя принцип державної демократизації, коли сам народ буде безпосередньо брати участь у адміністративному житті. Питання про організацію Вільного козацтва було підтримано Виконавчим комітетом. Членом української повітової ради Кизимом була запропонована резолюція: “... Павлоградський Повітовий Виконавчий Комітет вислухавши доклади представників від Української Ради Кизими і Благонадежина, ухвалив: запропонувати всім Волостним Земствам, аби по селам було засноване “вільне козацтво”. Заснування козацтва повинно бути в контексті з Українським військовим Генеральним Комітетом. Для цього вибрати із нашого складу комісію. Комісії доручено також ввійти в зв’язки з Генеральним комітетом. До комісії було обрано

565 Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. – С. 63.

566 Мазепа І. Україна в огні й бурі революції. 1917–1921. – К., 2003. – С. 43.

567 Горб А. Червона гвардія м. Катеринославу в боротьбі за владу Рад. – С. 38.

568 Інформація про організацію Вільного козацтва // Український національно-визвольний рух. Документи і матеріали. – К., 2003. – С. 728.

Благонадежина, Селіванського, Корнієнка, Маркина, Швеця та Кизиму.⁴
Комісія вирішила послати 6 жовтня до Києва за літературою в справі організації “вільного козацтва” Корнієнка”⁵⁶⁹. Аналізуючи цей документ, необхідно відмітити, що не тільки самі селяни та робітники бажали організувати загони Вільного козацтва, а й місцева влада бачила в них користь й пропонувала створювати осередки цієї організації. Також в резолюції зазначено, що Вільне козацтво повинно було тісно взаємодіяти з Українським Генеральним Військовим Комітетом.

На допомогу місцевій владі до Новомосковського повіту приїжджають організатори Вільного козацтва з Херсонщини, закладають курінь в селі Орловщині, до якого записалося біля 50 чоловік. 8 жовтня утворюються загони Вільного козацтва в с. Одинківці, Кам’янці, Підгородньому, Огріні й інших. В Амур-Н.-Дніпровському, Українська губернська рада за допомогою начальника міліції, прапорщика Чорно бая, організувала кінний загін Вільного козацтва до 60 чоловік⁵⁷⁰.

У другій половині жовтня відбувся з’їзд Вільного козацтва Новомосковського повіту. Обирається військова рада на чолі з отаманом Сторублем, який належав до УСДРП. З’їзд маніфестував свою прихильність до Центральної Ради і просив Київського комісара Вільного козацтва видати зброю. Газета “Селянська спілка” від 7 жовтня 1917 р. повідомляла, що в Слоб’яносербському повіті три волості постановили негайно заводити вільне козацтво, тому що без нього нема людям життя. У цьому повіті організатором козацтва був І. Малашко. У Луганську він сформував робітничий полк Вільного козацтва чисельністю 800 осіб. У Верходніпровському повіті сотні вільного козацтва були закладені у повітовому містечку та селах: Лозоватці (до 50 козаків), Криничках, Покровському, де знаходилась остання Запорізька Січ. Поширилися осередки Вільного козацтва і на такі містечка: Олександрівське, Саксагань, Гуляй-Поле, до якого записалося 280 чоловік⁵⁷¹.

28 жовтня 1917 р. був затверджений “татут робітничої організації “Вільне Козацтво”. Статут взяв за основу принципи, розроблені Іваном Луценком і прийняті на з’їзді. Але у багатьох положеннях він не співпадав з “Статутом”, прийнятим 13 листопада 1917 р. Центральною радою. В. Г. Бондаренко виділяє специфічні ознаки цього документа й відмінності від статуту І. Луценка. Він вважає за недолік те, що членами організацій ставали представники соціалістичних партій або за рекомендаціями комітетів партій, тому це створювало можливості перетворення козацтва у партійні збройні сили. Також, на нашу думку, це перешкоджало багатьом не партійцям, або прихильникам інших партій потрапити до лав вільних козаків. Позитивним дослідник вважає відсутність поділу на громадські організації та військові формування при них. Це наддало можливість Катеринославському кошу мати кращий військовий вишкіл та

569 Бондаренко В. Г. Відродження козацтва на Катеринославщині (серпень-листопад 1917 р.)//www.cossackdom.com.

570 Горб А. Червона гвардія м. Катеринослава в боротьбі за владу Рад. – С. 38.

571 Бондаренко В. Г. Відродження козацтва на Катеринославщині (серпень-листопад 1917 р.)//www.cossackdom.com.

підготуватися до збройної боротьби. Вільне козацтво⁵ Катеринославщини мало таку структуру: військовими одиницями були десятки, сотні та курені. У курінного отамана було два помічника – осавула. Коли член покидав товариство – зброя поверталась до організації. Старшина, як і по всій Україні, обиралася. Рада куреня складалась з отамана, помічників і писаря, обраних загальними зборами куреня Вільного Козацтва, із сотенних старшин і осавулів⁵⁷².

Вільні козаки брали участь у військових парадах, які проводилися на Катеринославщині. 24 листопада відбувся парад українських військ катеринославського гарнізону, на який було запрошене Робітниче товариство і Вільне козацтво. Всі частини йшли зі своїми синьо-жовтими прапорами та були озброєні⁵⁷³.

Недостатньо уваги в сучасній історіографії приділено зв'язку між Катеринославським вільнокозацьким рухом та Вільним козацтвом інших губерній, зокрема Херсонської. Ще восени І. Луценко брав участь у заснуванні куренів Новомосковського повіту. Оскільки Катеринославська губернія входила до Одеської військової округи, то вплив на Катеринославщину мали військові та вільнокозацькі установи, зосереджені в Одесі. 30 жовтня в газеті “Рідний курінь” повідомлялося, що всі організації Одеської військової округи складали “Запорозький Кіш” і підлягали Одеській Українській військовій (Запорозькій Кошовій) раді, а через неї штабу Одеської військової округи. Це означає, що громади вільних козаків про своє утворення, обрану старшину й керівників мали сповіщати Одеську військову раду. Також вона затверджувала на посадах обраних полковників та загінних отаманів, могла тимчасово назначати курінних і полковників⁵⁷⁴. Секція Вільного козацтва при Запорозькій Кошовій раді через “Рідний курінь” теж повідомляла про необхідність подавати про себе відомості всі організації Одеської округи, в тому числі й Катеринославської губернії⁵⁷⁵. Вже в грудні відозвіцієї секції лунав наказ негайно провести вибори сотенної та курінної старшини, а для вибору полкової старшини на Катеринославщині був назначений з'їзд на 16 січня⁵⁷⁶.

В цій організаційній роботі Вільного козацтва Катеринославської губернії перешкодою стала його збройна боротьба. Як пише П. І. Гарчев: “Вночі на 30 листопада гайдамаки і “вільні козаки” захопили на станції Катеринослав вагони із зброєю, яку привезли більшовики для Червоної гвардії. Робітники-червоногвардійці під керівництвом начальника штабу Т. Л. Бондарева дали рішучу збройну відсіч гайдамакам і “вільним козакам”, основну частину зброї – гвинтівок, кулеметів, патронів – доставили на Брянський завод”⁵⁷⁷. Тобто вільні козаки виступили проти озброєння більшовиками Червоної Гвардії Катеринославу, але успіху не мали.

⁵⁷² Там само.

⁵⁷³ Дорошенко Д. Історія України 1917-1923 рр. – Т.1. – К., 2002. – С. 148.

⁵⁷⁴ Луценко І. Про Вільне Козацтво // Рідний курінь. – 1917. – 30 жовтня.

⁵⁷⁵ Вільне козацтво // Рідний курінь. – 1917. – 3 грудня.

⁵⁷⁶ Про організацію Вільного Козацтва Війська Запорозького Низового//Рідний курінь.– 1917.–17 грудня.

⁵⁷⁷ Гарчев П. І. Червона Гвардія України у Жовтневій революції. – С. 208.

Необхідно відмітити протистояння червоногвардійців та вільнокозацького руху, особливо в таких промислових центрах, як Катеринослав, Маріуполь, Луганськ та інші. В. Голубко зазначає, що більшовики навіть робили спробу організувати як противагу Вільному козацтву сільську Червону гвардію, однак їх зусилля у цьому напрямку не дали якихось вагомих наслідків⁵⁷⁸.

В кінці грудня почалася збройна боротьба вільнокозацькі організації по всій Катеринославщині. 26 грудня в Катеринославі велися бої в Кодакх, де в полон було взято біля 75 вільних козаків та в районі Ново-Трубного заводу і станції Горяїнова. 27 грудня у полон були взяті вільні козаки Дівки, Сухачівки. 27-28 грудня бойові дії проходять в Амур-Нижнєдніпровському та Мануїлівці. Кілька сот козаків та півсотні кінноти на чолі з прапорщиком Чорнобаєм та отаманом Сторублем були вибиті та спрямували до ст. Огрінь. Там вільні козаки розгромили червоногвардійців. Але за допомогою загону Єгорова та харківчан козаки були розбиті й відійшли до Новомосковська⁵⁷⁹. Далі більшовики ведуть наступи на м. Новомосковськ і Верходніпровськ. Одночасно ліквідується козацтво на селі. В Луганську боротьбу очолив отаман Малашко, про яку червоногвардієць А. В. Цитович писав: “Тут почалася грандіозна боротьба з українською радою на чолі з Малашкою, доводилось дні і ночі не спати”⁵⁸⁰. В кінці грудня Вільне козацтво Катеринославської губернії було ліквідоване червоногвардійцями та більшовицьким військами з Харкова та Москви. Боротьба вільних козаків не припинилася. Вони активно брали участь у поверненні українських земель за допомогою німецьких військ, так 2 квітня 1918 р. Катеринославський Кіш отамана Горобця першим ввійшов у Катеринослав. Але вже в цьому місяці наказом військового міністра Вільне козацтво було ліквідовано⁵⁸¹.

Таким чином, вільнокозацький рух виник в цьому регіоні в серпні–вересні, організаційно оформився в жовтні–листопаді, а в грудні–квітні проявив себе в боротьбі з червоногвардійцями. Осередки козацтва виникали не тільки в селах, а й в багатьох промислових містах (Маріуполь Катеринослав Луганськ та інші), тому значну роль відіграло робітництво. Вплив на Вільне козацтво мали соціалістичні партії, що знайшло своє відображення у статуті. Оскільки дана губернія входила до Одеського військового округу, то Катеринославська організація мала тісні зв'язки з Одеською військовою радою на чолі з І. Луценко. Вільні козаки Катеринославщини не поділялись на громадські та військові організації, що й дозволило їм мати кращий військовий вишкіл. Хоча в боротьбі з більшовиками вони програли, але все одно вільні козаки Катеринославської губернії залишили яскравий слід у визвольних змаганнях 1917-1918 рр.

Evgen Djumyga

578 Голубко В. Армія УНР 1917-1918 рр. – С. 126.

579 Горб А. Червона гвардія м. Катеринославу в боротьбі за владу Рад. – С. 64-71.

580 Гарчев П. І. Червона Гвардія України у Жовтневій революції. – С. 211.

581 Кравцевич-Рожнецький В. Озброєна еліта нації // Дзеркало Тижня. – 2002. – 13 жовтня.

The development of Free Cossacks movement in Katerinoslav province 1917–1918

In article the development of Free Cossacks movement is researched in Katerinoslav province in 1917 – 1918. Premises, reasons, social base and nature of the Cossack movement are considered. The author elucidates the process of arising, formation and development of these organizations, as well as their ligaments with Odesa Ukrainian Military Council and section of Free Cossacks attached to it. Especial attention is payed to armed conflicts between the Free Cossacks and Red Guard.

ПУБЛІКАЦІЇ ДОКУМЕНТІВ

УДК 94(477.7):929Галера“17”

Тарас Гончарук

БАРТОЛОМІЙ ГАЛЕРА ТА ЙОГО ПРОЕКТ РОЗВИТКУ ТОРГІВЛІ ХАДЖИБЕЯ (ОДЕСИ) 1793 р.

Публікується переклад з французької мови нотатків генуезького дворянина та негоціанта Бартоломія Галери 1793 р., щодо поліпшення стану чорноморської торгівлі. Нотатки є одним з перших документів, що звертають увагу на блискучі перспективи розвитку торгівлі через порт Хаджибей (Одеса).

Відзначаючи осіб, які першими розгледіли блискучі торговельні перспективи м. Хаджибея (Одеси) після його переходу під владу Російської імперії 1791 р., історики, як правило, не згадують про Бартоломія Галеру. Вочевидь, це зумовлено тим, що постать цього савойського дворянина та генуезького негоціанта більше пов'язана з історією Криму. Після захоплення Кримського ханства Росією, „охоплений ентузіазмом стосовно розвитку чорноморської торгівлі”, Б.Галера заснував 1787 р. у Феодосії “першокласний комерційний заклад”. “Не зважаючи на великі витрати” пізніше він організовував з Італії експедиції з метою підняти сільське господарство і промисловість Криму (захоплений італієць планував, „насадити його землі різними продуктами, яких не має у Тавриді як-то: оливковими деревами, апельсинами, шовковичними деревами, бавовною, тютюном, виноградом різних сортів”, він привіз „з собою моделі двох машин – одну для фабрики з виготовлення макаронів та локшини, а другу – для очищення бавовни” та запросив ремісників). У відповідь на численні прохання Галери російські урядовці (Г.О. Потьомкін-Таврійський, В.В. Каховський, П.О. Зубов та інші) і навіть цариця ніби сприятливо поставилися до його планів “відновити морську торгівлю, що була у XIV і XV ст.”, однак досить скоро на заваді цьому стала не тільки нестача коштів, але й інертність російської бюрократичної системи⁵⁸².

582 Письма правителя Таврической области Василия Васильевича Коховского правителю канцелярии В.С. Попову для доклада его светлости князю Григорию Александровичу Потемкину-Таврическому // Записки Одесского общества истории и древностей (далі – ЗООИД). – Одесса, 1877. – Т.10. – С.306-308; Ордера князя Потемкина правителю Таврической области // Известия Таврической ученой архивной комиссии (далі – ИТУАК). –1891. – №12. – С.63; Ордера князя Платона Александровича Зубова правителю Таврической области // ИТУАК. – 1892. – №15. – С.50, 51. –1893. – №18. – С.70. – 1895. – №23. – С.15; Архив графов Мордвиновых(далі – АГМ). –С.Пб.,